

Ilja LEMEŠKIN

Karolio universitetas, Praha

BAZELIO GLOSOS PRŪSAS IR PRAHOS BALTAI

Į plačiąją baltistikos apyvartą Stepheno C. McCluskey'o Bazelio universitetinėje viešojoje bibliotekoje rastas prūsų kalbos epigrafas pateko 1974–1975 metais (McCluskey, Schmalstieg, Zeps 1975; Mažiulis 1975; apie glosos tyrimus bei iššifavimo galimybes plačiau – Dini 2000, 397–403). Iškart tyrėjų dėmesį jis patraukė ir dėl autorystės. Būtent tuomet susiformavo požiūris į autorių kaip į Prahos studioją. Jis dažnai noriai atkartojamas iki šiol, nors iš dalies prieštarauja kai kurioms seniausio baltų teksto analitinėms interpretacijoms. Antai su studiozo vaidmeniu ne visai derinasi rašančiojo metriniai įgūdžiai (Mažiulis 1975, 125) ir subtilus glosos priderinimas prie kolofono hegzametrinės pabaigos *Omnibus omnia non mea sompnia dicere possum* (Ardoino 2012, 350–354); būdas, kuriuo intarpas grafiškai neįkyriai vienodai įvedamas į pagrindinį tekstą (Schaecken 2006, 366–368); įžiūrима literatūrinė aliuzija į „Tėve mūsų“ (Schmidt 1982, 205–208), kuri paneigia banalaus sugertuvių folkloro statusą.

Pasvarstymai apie užrašą padariusį asmenį ilgą laiką buvo bendro pobūdžio (svyravo nuo šmaikštuolio studento iki vyresnybe nepatenkinto vienuolio) ir bevardžiai. Situaciją pajudino Joso Schaekeno atliktas paleografinis bei kodikologinis tyrimas. Mokslininkas paleografiniais argumentais siekia paremti išvadą, kad prūsų teksto autoriumi galėjo būti Petrus Fru., kuris parašė antrą Bazelio kodekso dalį (64r–68r) ir kuris figūruoja jos 1376 m. datuotame kolofone:

Expliciunt questiones libri de generatione Reuerendi
magistri Johannis biridani per petrum fru. prage scripte
Anno domini. 76 Cycli aurei numeri. 9. sol.[is] 13. kalendas Julij

Ypač reikšmingos yra dvi paskutinės išvados, pagrįstos lyginamąja braižų analize¹:

¹ J. Schaeckenas pateikia raidžių lyginimą, žr.: <http://www.schaeken.nl/lu/research/online/editions/baselepigram/letters1.html#> ir <http://www.schaeken.nl/lu/research/online/editions/baselepigram/letters2.html>. Randame identiškų ir beveik identiškų ženklų.

- There is no hard paleographic evidence to prove that the hand of A, B, and C is different from the one of D and E.
- The metrical correspondence between the Latin verse in C and the Prussian text in E rather suggests the opposite. It is not unlikely that we are dealing with a single composition executed by one hand.

(Schaeken 2006, 338)

A, B, C sutrumpinimai atitinka: A – pirmos kodekso dalies, t. y. Nicola Oresmo veikalo *Questiones Super Quattuor Libros Methororum*, pagrindinį tekstą, B – šios dalies pavadinimą **EXPLICIUNT QUESTIONES METHORORUM** ir C – tos pačios kodekso dalies kolofoną. Sutrumpinimas D žymi vokišką sakinį *ih̄s ich̄ leid̄* įrašytą vėliavėlėje, o E – prūsišką tekstą. Kadangi pagrindiniame tekste, pavadinime ir kolofone vartojami skirtingi rašymo stiliai, o rašalo ryškumas toli gražu nėra esminis faktorius, tyrėjas nemato rimtų paleografinio pobūdžio kliūčių, kurios neleistų sutapatinti minėtų kodekso fragmentų braižų, t. y. priskirti juos tai pačiai patyrusio raštininko rankai. O tai leidžia žengti toliau – pereiti prie sekančios kodekso dalies. Čia J. Schaekenas prieina taip pat įdomią išvadą: „The main hands of the first and the second part reveal a similar style, especially if we take into account that the two texts are of a different age and that the handwriting may have slightly changed over the years. Also, the style of the epigram resembles the one of the colophon of the second part (cf. especially the shape of the letters **b**, **d**, **l**, and **p**). Of course, on the basis of the circumstantial paleographic evidence, it is only a hypothesis to conclude that the writer of the epigram can be identified as “Petrus Fru,” or to be more accurate, as “Frun” or “Frum,” because the horizontal stroke over the final letter u points to a nasal consonant. As for the etymology, the name can be connected with Middle High German *vrum*, *vrom* ‘brave, diligent, virtuous’“ (Schaeken 2006, 338–339). Toks tyrimų rezultatas sutampa su 1977 metų Bazelio katalogo autorių išvada: „Hochstwahrscheinlich der ganze Band von der Hand des Petrus Fru.“ (Burckhardt, Ladner, Steinmann 1977, 190).

Bazelio dvieilį pastaruoju laiku yra nuodugnai tyrinėjęs ir Diego Ardoino (2012a; 2012b), kuris kodekso braižus suskirsto kitaip. Tyrėjas linkęs įžiūrėti kelias rašančiųjų rankas. Savo konstatuojamųjų išvadų jis kol kas neparėmė lyginamąja grafine medžiaga. Tikėtina, kad ji bus pateikta (kaip ir J. Schaekeno atveju) skaitmeninėje terpėje, svetainėje www.diegoardoino.it. Kitas požiūris ir jį formuojantys argumentai labai palengvintų orientaciją problematikoje ypač tiems, kurie Bazelio kodekso rankose niekada nevirtė. Taip pat, ko gero, reikėtų pasakyti, kad galutinai ir tvirtai apsispręsti dėl rašančiųjų

skaičiaus, remiantis iki šiol taikoma metodika, vargu ar pavyktų. D. Ardoino yra visiškai teisus kalbėdamas apie aiškiai matomus skirtumus tarp pavienių fragmentų rašymo. Tačiau negalima nesutikti ir su J. Schaekeo mintimi, kad tas pats asmuo galėjo kaitalioti rašymo stilius. Tokių atvejų, kai gabūs skriptoriai, priklausomai nuo rankraščio paskirties, užrašomo teksto savybių bei funkcijų (pagrindinis tekstas, glosos, pavadinimai, kolofonai ir pan.), šiek tiek ar gerokai pakeičia rašyseną, pakanka.

Savaime suprantama, kad empiriškai patirta realybė yra kiek nelaukta ir visų pirma griežta paplitusį supratimą apie užrašą padariusį asmenį. Dviejų eilučių epigrafą prūsų kalba turėjo įrašyti ne koks nors studiozas, o, matyt, profesionalus skriptorius (panašiai glosos autorių interpretuoja D. Ardoino 2012b, 31), kuris 1376 metais Prahėje pratęsė savo 1369 metų darbą.

Tačiau cituojamos studijos autorius net nesvarsto galimybės, kad tokiu Prahėje įsikūrusiu raštininku galėjo būti prūsas. Tikrai šios rūšies baltų – vietinių prahiškių – nebuvo žinoma, taigi ir kelti tokią mintį buvo rizikinga. Dėl to tyrėjas, atrodo, kiek paskubėjo sutikti su F. Kortlandto aiškinimu: „the scribe of the epigram was not a native speaker, but a German who noted down the words dictated by a Prussian colleague“ (Schaeke 2006, 335)². Deja, siūlydamas tokią alternatyvą (kuri tik pajūvairina tradicinį požiūrį: profesionaliam raštininkui priskiriamas tik užrašymas, o pati autorystė – prūsų studiozui) J. Schaeke (kartu su F. Kortlandtu) nekalba apie paslaptinius motyvus, kurie skatintų tokią neįprastą perrašytojo elgseną. Toks aiškinimas palengvina filologinį teksto suvokimą, paaiškina galūnes, tačiau taip daroma kodikologijos sąskaita.

Glosos atsiradimą paprastai nulemia tiesioginė bei spontaniška recipiento reakcija, kai skriptorius ar skaitytojas staiga supranta turįs ką pasakyti. Prūsiško mikroteksto lokalizacija, kaip atskleidė D. Ardoino, yra įprasminta. Ji yra priderinta prie konkrečios rankraščio vietos. Tai reiškia, kad glosos autorius turėjo būti puikiai susipažinęs su lotyniško teksto terpe. Jo kompetencijų tikrai užtektų, kad jis pats įrašytų savo kūrinėlį. Kodėl taip nedaro? Taip pat sunku įsivaizduoti situaciją, kai perrašytojas vokietis ir skaitytojas prūsas vienu metu tą patį tekstą perrašo ir skaito. Net jeigu pasinaudodami fantazija sugalvotumėme kokią neeilinį scenarijų (pvz., sulaužytomis rankomis prūsas atsistojęs raštininkui už nugaros), vis tiek lieka neatsakyta, kodėl svetimtaučiu taip parūpo „prūsų kolegos“, kas jis bebūtų, noras. Kas jį galėjo priversti į žavų lotynišką hegzametą

² F. Kortlandtas taip pat kalbėjo apie vokiečių raštininko kolegą prūsą: „It therefore seems probable to me that the text was written by a German scribe who noted down the words of a Prussian colleague“ (Kortlandt 1998, 117). Vokiečio perrašytojo kolega turėtų būti, ko gero, kitas skriptorius, ne studentas.

atsiliepti visai nesuprantama kalba?! Samprotavimą apie tarpinį vokiečio raštininko vaidmenį būtų pravartu ir netgi būtina pagrįsti bent keliais tokio pat pobūdžio atvejais. Bet tokių nerasta net LDK raštijoje, kurioje potencialiai būtų galima tikėtis daugiau tokių „svetimų“ glosų, t. y. aklai padarytų kito asmens (kitataučio) ranka, pvz., baltiškų, slaviškų, žydiškų, totoriškų ir kt. Nenurodžius nė vienos panašios paralelės tokią galimybę reikia laikyti labai abejotina.

Dvejonių kelia ir menkai pagrįsti samprotavimai apie baltų kilmės studentų gausą Karolio universitete. Yra remiamasi Hartmuto Boockmanno 1971 metų apskaičiavimu – 245 studentai prūsai iki 1410 metų (Boockmann 1971). Stebina skaičiaus, kuris taikomas tik vienam iš keturių fakultetų (sic!), tikslumas ir dydis.

Mūsų dienas buvo pasiekusios tik Teisės ir Humanitarinių mokslų fakultetų matrikulos. Originalai pražuvo antrojo pasaulinio karo metu, dėl to dabar dirbama pagal XIX amžiaus pirmosios pusės jų leidimus (*Liber decanorum Facultatis Philosophicae Universitatis Pragensis ab anno Christi 1367 usque ad annum 1585 e codice membranaceo illius aetatis nunc primum luce donatus*, Pars I. Praegae 1830, Pars II. Praegae 1832; *Album seu matricula facultatis iuridicae Universitatis Pragensis a anno Christi 1372 usque ad annum 1418*, Praegae 1834) ir senas fotokopijas. O šiame šaltinyje minimi Filosofijos fakulteto *Nicolaus de Hollant Prutenus* (1371), *Nicolaus de Prussia* (1373), *Nicolaus Prutenus* (1374), *Stephanus de Prussia* (1373), *Andreas de Prussia* (1375), *Henricus de Prussia* (1376), *Paulus de Prussia* (1377), *Paulus Prutenus de Vischusen* (1380), *Bartholomaeus de Prussia* (1381). Du Povilai bei mažiausiai du Mikalojai tikriausiai žymi tuos pačius asmenis. Teisės fakulteto sąrašuose atitinkamai randame: *Paulus de Prussia* (1387), *Nicolaus Bedeke de Prussia* (1393), *Michael Fredelant, presbyter de Prusia* (1397). Ir viskas.

Aišku, kad ne visi iš išvardytų asmenų, vienaip ar kitaip siejamų su Prūsija, buvo tikri prūsai. Tai gerai rodo apibūdinimai *de Hollant Prutenus*, *Prutenus de Vischusen*³, *presbyter de Prusia*. Dalis studentų, matyt, Prūsijoje niekad nebuvo, o savo įvardijimą paveldėjo iš tėvų – virtusių nuolatiniiais Prahos ir kitų vietovių gyventojais. Be abejo, kažkiek tų baltų studijuota Teologijos ir Medicinos fakultetuose, tačiau ir šie mums nežinomieji iš esmės situacijos nepakeistų. XIV amžiaus antrosios pusės prūsų studentus, atrodo, buvo galima suskaičiuoti ant pirštų. Jų bendras kiekis (net nedarant griežtos atrankos) neturėjo viršyti poros, maksimaliai trijų – keturių dešimčių. Ir tai daug. Jei jų būtų visas batalionas, tai bijau, kad dabar nežinotumėme, ką daryti su seniausiais čekų proveniencijos prūsų tekstais.

³ Tikriausiai olandų *Vischusen*.

*Nam anno domini 1390 post
gratiam iubilaei a Romana rediens curia grauius
infirmatus ut ipse mihi retulit dolorem dissolutionis
corporis et animae persensit et nullum dolorem huic dolori
comparari professus est nec aliquo signo exteriori posse
aliquatenus declarari. Nam quamuis mori haberet in deside-
rio postquam mortis persensit cruciatum mori timuit
et horripilare se ex sola huius memoria asserebat.
Dum ergo in manibus fratris sui domini Pauli Praegae decumbens
circa sanctum Apollinarem quasi moreretur, et communionem sacram
deuotissime praestolaretur et presbyter nomine petrus dictus
Pruss lachrymis insisteret moram in offitio faciens vix
expectare valuit moxque ut salutarem hostiam dominici
corporis percepit etiam simul sanitatis corporeae antidotum
reportauit quod etiam pluries est expertus.*

„Nes 1390 Viešpaties metais po jubiliejinių [metų] atlaidų grįždamas iš Romos kurijos sunkiai susirgo, kaip pats man pasakojo, jautė kūno ir sielos silpnumą ir sakė, kad joks skausmas su tuo skausmu negali būti nei palyginamas, nei išreiškiamas koku nors kitu išoriniu ženklu. Nors norėjo numirti, po to, kai mirties kančią pajuto, mirti bijojo ir prisipažino, kad jau vien tik dėl [šios] minties ėmė drebėti. Kai glbojamas savo brolio pono Pauliaus Prahėje gulėjo [jo namuose] netoli Šv. Apolinaro [bažnyčios], buvo beveik prie mirties ir dievobaimingiausiai laukė Šventosios Komunijos, kunigas, vardu Petras, vadinamasis prūsas, atlikdamas patarnavimus, dėl ašarų užgaišo [ir] vargiai begalėjo po to tikėtis, kad [ligonis], priėmęs Viešpaties Kūno išganymo ostiją, taip pat kartu gavo priešnuodį prieš kūno sveikatos [sutrikimus], ir tai išmėgino dar daugybę kartų“⁵.

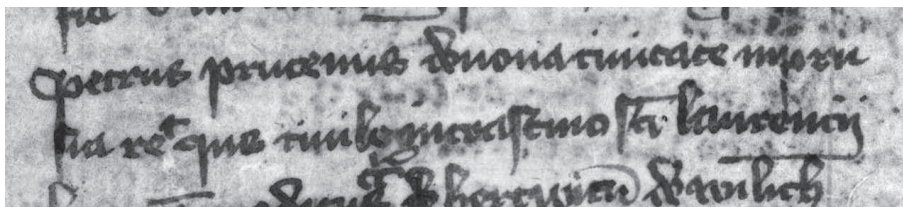
Iš pirmo žvilgsnio atrodytų, kad prūsas Petras minimas lyg prabėgomis. Tačiau reikėtų atsižvelgti į platesnį kontekstą: žanrines savybes bei kūrinio pagrindinio veikėjo svarbą.

Janas Jenštejnietis (*Jan z Jenštejna*, ≈1350–1400) – vienas iš įtakingiausių savo laiko politinių bei bažnytinių veikėjų. 1373–1384 metais jis buvo karaliaus Vaclavo IV kancleriu, nuo 1379 iki 1396 tarnavo Prahos arkivyskupu. Abejotina, kad jo mirties valandą išpažinčiai bei šventajai eucharistijai buvo pakviestas pirmas sutiktasis. Apeigas turėjo atlikti atitinkamas asmuo, t. y. autoritetingas (žmonių / mirštančiojo / jo brolio gerbiamas) šventikas, kuris visai nebūtinai turėjo tarnauti šalia esančioje Naujamiesčio šv. Apolinaro baž-

⁵ Vertimą mielai suredagavo lotynų kalbos, literatūros ir raštijos specialistė dr. Asta Vaškeliene.

nyčioje. Pažymėtina ir tai, kad hagiografiniame tekste šis Petras Prūsas įgauna jau visai neeilinių požymių – jis tampa dieviškosios apvaizdos įvykdymo įrankiu. Jo, su kurio veiksmais yra siejamas stebuklas, vardas staiga tampa svarbus ir vertas paminėjimo. Toks prūsų kilmės ir kunigiško pašaukimo prahietis, be abejo, turėjo palikti daugiau pėdsakų, o tai skatino jų paiešką.

Šiuo metu galėtumėme atkreipti dėmesį į dar vieną vertingą šaltinį, kuris nušviečia, matyt, to paties prūso gyvenimą. Toks šaltinis yra Prahos sostinės miesto archyve (*Archiv hlavního města Prahy*) saugomas paminklas *Liber vetustissimus statutorum et aliarum memorabilium Veteris urbis Pragensis* (si-gnatūra 986). Rankraštiniėje knygoje pateikiami duomenys iš Senojo Prahos miesto apie miestiečių teisių suteikimą 1310–1518 metais. Prūsas Petro vardu įtrauktas į 1382 metų sąrašą:

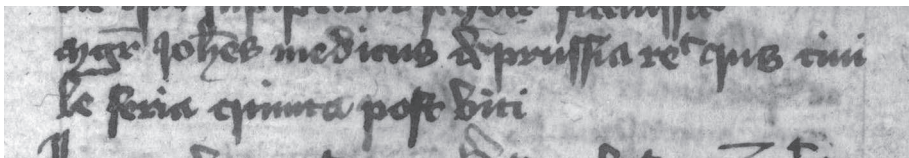


Petrus prutenus de noua ciuitate in prusia recipit jus ciuile in crastino sancti laurencij

„Petras prūsas iš Naujojo miesto Prūsijoje gavo miestiečio teises kitą dieną po šv. Lauryno [dienes] [1382.08.11].“ (f. 107v)

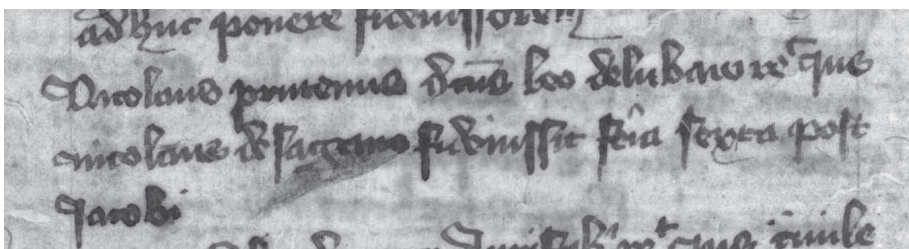
Žinoma, Petro vardas neretas, bet du prūsai bendravardžiai, atsižvelgus į tuometinę baltų negausą Prahoje, būtų jau didelis sutapimas. Abudu yra paliudyti tuo pačiu laiku ir reikiama seka, toje pačioje vietoje (Prahos Senasis ir Naujasis miestai), taip pat sutampa jų socialinis – kaip nuolatinių Prahos gyventojų – statusas (miestietis, kunigas), dėl to drąsiai galėtumėme juos tapatinti. 1382 metų *Petrus prutenus de noua ciuitate in prusia* ir 1390 metų *presbyter nomine petrus dictus Pruss*, minimi skirtingos paskirties šaltiniuose, turi būti tas pats asmuo. O jeigu taip, tai 1382 metų paliudijimas atskleidžia prūso kunigo kilmės istoriją. Naująjį miestą Prūsijoje sunku interpretuoti kitaip negu kaip Karaliaučiaus Naujamiestį (Neustadt), arba Lyvenikę (Löbenicht). Taigi XIV amžiaus paskutinio ketvirčio kunigas prahietis Petras kildintinas iš miesto sociolektinės aplinkos, iš Karaliaučiaus Lyvenikės vokiečių–prūsų dvikalbystės.

Tačiau *Liber vetustissimus statutorum et aliarum memorabilium Veteris urbis Pragensis* atnešė ir kitų jau visai nelauktų staigmenų. Pasirodo, kad Petras nebuvo vienišas, kad tuo pačiu laiku miestiečių teises gavo dar du jo gentineiai:



magister Johannes medicus de prussia recipit jus ciuile feria quinta post Viti

„Magistras Jonas [Johanas], gydytojas iš Prūsijos, gavo miestiečio teises ketvirtadienį po [šv.] Vito. [1383.06.18]“
(f. 108r)



Nicolaus prutenus dictus leo de lubaw recipit jus nicolaus de sagano fideiussit feria sexta post iacobi

„Mikalojus prūsas, pavadintas liūtu iš Liubavos, gavo [miestiečio teises], [o] Mikalojus iš Sagano⁶ laidavo [už jį] penktadienį po [šv.] Jokūbo. [1383.07.31]“
(f. 108r)

Dirbant su *Liber vetustissimus statutorum et aliarum memorabilium Veteris urbis Pragensis* stulbina vienodas labai trumpas laiko tarpas, per kurį Jonas, Mikalojus ir Petras kaip iš praplyšusio maišo staiga subyra į Prahos Senąjį miestą. Prieš 1382 ir po 1383 jokios panašios invazijos nėra paliudyta, nėra net pavienių atvejų (!), o čia trys iš eilės. Kyla klausimas, kuo XIV amžiaus aštuntojo dešimtmečio pradžia buvo ypatinga?

⁶ Tikriausiai lenkų miestas *Żagań*.

Norint paaiškinti išskirtinę nuolatinių Prahos gyventojų prūsų bangą, žvilgsnį, ko gero, reikia kreipti į ankstesnius metus. Yra pagrindo prūsų atsiradimą Prahoje sieti su įvykiais Lietuvoje.

1365 metus LDK istorijoje žymi nesėkmingas politinio perversmo ir krikščionybės įvedimo bandymas. Sunku spręsti, kas ką labiausiai paveikė ar nulėmė: ar krikšto troškimas pastūmėjo kunigaikštį Butautą revoliuciniams žingsniams, ar politinis perversmas pareikalavo naujam tikėjimui ir jo išpažinėjams galingų kaimynų globos. XIV–XV amžių sandūros Schondocho kūrinys *Der Litauer*⁷ (Arnold 1968, 53–60) byloja pirmos galimybės naudai. Šiaip ar taip bandymai buvo nesėkmingi, o ilgainiui jogailiškoje istoriografijoje įsigalėjo nugalėtojų požiūris, pagal kurį Butauto veiksmai vertinami kaip sąmokslas.

Čia aptariamųjų Prahos prūsų atžvilgiu yra svarbu tai, kad 1365 metų vasarą Butautas atsiduria pas kryžiuočius, Karaliaučiuje krikštijamas Henriko vardu, o netrukus po to persikelia į Prahą Karolio IV tarnystėn. Kartu su šv. Romos imperatoriumi bei Vokietijos ir Čekijos karaliumi jis 1368 keliauja į Romą, iš Karolio IV vasalo teisėmis gauna valdų. Miršta 1380 metais Prahoje, kur palaidojamas augustinų Mažojo miesto šv. Tomo bažnyčioje⁸.

Kelionėse bei Prahoje Kęstučio sūnų, savaime suprantama, lydėjo ir supo atitinkama jo luomui palyda bei tarnai. Krikščionių lietuvių, kurie tuomet orientuotųsi krikščioniškoje Vakarų Europoje, nebūta, tad natūralu manyti, kad naujakrikščiu Butautui patarnavo ne vien kalba artimi prūsai. Prūsas galėjo būti ir iš Karaliaučiaus atvežtas kunigas ar šiaip kryžiuočių išprusintas, Šventojo rašto pramokęs žmogus. Juo galėjo būti Petras, minimas Jono iš Jenštejno gyvenimo aprašyme. Kelionė Butauto palydoje į Italiją, susijusi su Karolio IV pastanga grąžinti popiežių į Romą, tuomet paaiškintų Petro autoritetą ir ryšį su Prahos arkivyskupu.

Gediminaičiui 1380 metais mirus, palyda tikriausiai dar palaukė kunigaikščio sūnaus Jono Vaidučio atvykimo (1381-02-03), o vėliau, ateities situacijai išaiškėjus, turėjo savarankiškai savim pasirūpinti. Butauto laidojimo vieta rodo, kad lietuvių kunigaikščio ir jo dvariškių gyventa Prahos Mažajame mieste. Globėjo netekę prūsai iš šio Magdeburgo teise tvarkomo vokie-

⁷ Kūrinys yra išlikęs pergamentiniame kodekse (signatūra B.VIII.27), kuris saugomas toje pačioje Bazelio universitetinėje viešojoje bibliotekoje. Nuorodų į Petrą Ulmietį, su kuriuo yra susijusi mums aktualaus Bazelio kodekso (taip pat vienetų: F.I.11 ir F.V.10) istorija, nėra paliudyta (Meyer, Burckhardt 1966, 66–67), tačiau būtų prasminga palyginti B.VIII.27 ir F.V.2.

⁸ Raudono marmuro antkapis vikaro Williamo Faixo yra identifikuojamas dešinėje pusėje nuo pagrindinio altoriaus.

čių miesto, matyt, ir turėjo staiga masiškai trauktis kitur, į vietą, kuri geriau atitiko jų piniginę ir luomą. Taip galima geriausiai paaiškinti prūsų būrelio – Petro, Mikalojaus ir Jono – atsiradimą Senajame Prahos mieste būtent 1382–1383 metais.

Taigi XIV amžiaus antroje pusėje yra dokumentiškai paliudyty asmenų (greičiausiai visi prūsų kilmės), kurie sudarė nuolatinių Prahos gyventojų sluoksnį. Iš tikrųjų jų galėjo būti dar daugiau, nes miestiečių teisių gavimas nebuvo privalomas dalykas (dažniausiai buvo siejamas su namo įsigijimu). Neatsižvelgus į lietuvių kunigaikščio Butauto Prahos gyvenimo laikotarpį bei jo mirties datą, naujų miestiečių prūsų atsiradimas 1382–1383 metais būtų tikrai mįslingas reiškinys. O tai reiškia, kad dalis arba visi trys suminėti prūsai su Praha sietini nuo pat 1365 metų; kol kas paskutinis prūso Petro (kaip gerbiamo kunigo) pėdsakas įžiūrimas net 1390–1391 metais. Kai kurie mokytai Butauto aplinkos prūsai, atsakingi už naujakrikščio lietuvių kunigaikščio sielos išganymą, tikrai galėjo užsiimti garbingu amatu – knygų perrašymu. XIV amžiuje vienuoliškų skriptoriumų funkcijas Prahoje jau visiškai perėmė kaip tik miestiečiai.

Kalbant apie knygų kultūrai atvirą Butauto aplinką, prieš tai sąmoningai pavartota daugiskaita. Taip yra dėl to, kad disponuojame išskirtinės reikšmės rašytiniu paminklu (kol kas, deja, vieninteliu), kuris verčia ieškoti Petruui iš Lyvenikės (alias Petruui Fru.) artimų bendradarbių. Turima omenyje čekų Nacionalinės bibliotekos Rankraščių ir senųjų leidinių skyriuje (*Národní knihovna Oddělení rukopisů a starých tisků*) saugoma *in octavo* dydžio maldaknygė *Gebet*. Signatūra: XVI.G.35.

Vokiečių kalba parašytą pergamentinį kodeksą sudaro dvi dalys, kurios 1909 metų kataloge (Dolch 1909, 102–103) priskirtos skirtingiems skriptoriumams. Dėl dviejų raštininkų galima labai abejoti. Deja, ir šį kartą, atrodo, buvo vadovaujamosi ne braižų lyginimu, o vizualiu jausmu. Pirmas kodekso dalis (šas. 1–13, ff. 2–132) parašyta pavyzdinga rašysena, uoliai ir grakščiai. Ant lapų, su kaupu palikus vietos paraštėms, buvo iš anksto nubrėžiamas keturkampis, kuriuo rašomas tekstas buvo griežtai įrėminamas. Antra dalis (šas. 14–15, ff. 134–154), parašyta ant tokios pačios kokybės pergamento, bet tekstą ribojančių langelių nepaisoma. Rašoma tankiau, dažnai iki pat lapo pakraščių, ne taip kruopščiai, atrodo, ir prastesniu rašalu; raidžių dydis ir rašymo stilius nėra suvienodinti. Pirmas dalis iliuminuota (tai liudija skylutės, per kurias prie pergamento siūlėmis buvo prisiūtos miniatiūros), reprezentyvi, o kita atrodo taip, lyg būtų gaminama tiksliai asmeniniam naudojimui. Knygos bloko sandara taip pat įgalina kalbėti apie to paties perrašytojo dar-

ba: antra dalis prasideda ne naujame, o pirmos kodekso dalies paskutiniame sąsiuvinyje, jo gale; sutampa sudedamųjų sąsiuvinių dydis ir jų kaitaliojimo dėsningumas. Kokybiškai nevienalytės dalys galėjo būti sujungtos, pavyzdžiui, numirus puošnios maldaknygės užsakovui.

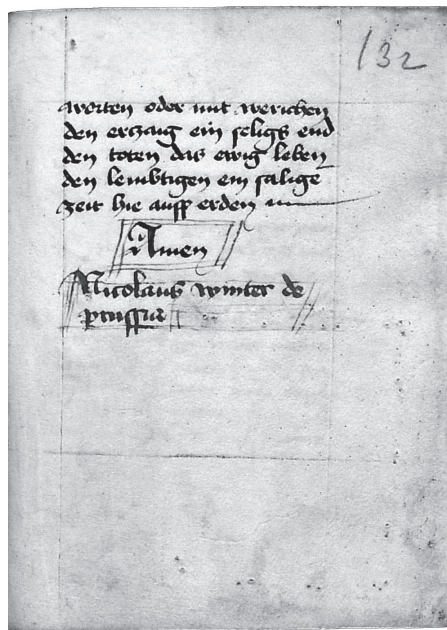
Mūsų dėmesį patraukia raštininko reprezentatyvus „parašas“, kurį randame dailesnės, kokybiškesnės kodekso dalies pabaigoje (132r):

Nicolaus winter de prussia

Johannas Kellė rankraštį datavo XV amžiumi (Kelle 1859, 70), Waltheris Dolchas – XV amžiaus antrąja puse (Dolch 1909, 102), tačiau knygos parašymą (dėl pergamento datavimo keblumo) visai įmanoma kelti į XV amžiaus pradžią – XIV amžiaus antrąją pusę. Devynioliktojo amžiaus katalogizatoriai, linkę prie viršutinių chronologinių ribų, nubrėžė tik apytikrį laiką. Taip pat kaip ir bibliotekininkai pirmtakai iš Klementinumo neturime priežasties manyti, kad knyga į Prahą pateko iš svetur.

Vargu ar būtų naudinga dabar, nesuradus papildomos medžiagos, šį raštininką tapatinti su vienu iš trijų keturių dokumentais paliudytų Prahos prūsų (apie juos buvo kalbėta anksčiau), vardu Mikalojus. Kol kas užtektų tik pabrėžti jo kaip skriptoriaus aukštą profesionalumą, kuris prilygsta Bazelio kodekso Petro Fru. gebėjimams. Šiuo atveju pažymėtina dar viena įdomi aplinkybė. Kai kurie tyrėjai Bazelio kodekso žmogelio piešinyje linkę įžiūrėti perrašytojo autoportretą. Aišku, sunku tai patvirtinti. Prahoje išlikusioje maldaknygėje, prie pat perrašytojo vardo kadaise taip pat buvo vaizdas. Po cinoberiniu užrašu *Nicolaus winter de prussia* matyti skylių kanva, kuri žymi prie lapo kažkada prisiūtos nedidelės miniatiūros kraštus (miniatiūra kopijavo teksto tėkmę, t. y. ji buvo pritaikoma užrašui).

Svarstant Bazelio rašytinio paminklo Prahos kilmę, aptartoji pergamentinė maldaknygė, parašyta tuo pačiu laikotarpiu gyvenusio prūsio, galėtų būti papildomas argumentas. Neginčytiną įrodymą, kad Butauto aplinkoje tikrai



veikė tam tikras mažas skriptoriumas, suteiktų nauji panašūs radiniai, kurių galėtų būti Prahoje, tačiau didesnė tikimybė jų rasti gal būtų Krokuvėje. Butautui sukurtas jo turėtas knygas turėjo paveldėti sūnus J. Vaidutis, kuris mirė 1402 metais eidamas Krokuvos akademijos rektoriaus pareigas. Dėl to Prahos Butauto, Vaidučio proveniencijų knygos, kuriose galima tikėtis kitų glosų prūsų kalba, dabar visų pirma ieškotinos Jogailaičių universiteto bibliotekoje. Labai padėtų ir Petro iš Lyvenikės autografas.

Taigi mūsų samprotavimai ir preliminarios išvados prasideda ir iš dalies priklauso nuo J. Schaekeno tyrimų rezultatų, apibendrintų šio straipsnio pradžioje. Jo pateikta išvada apie uolųjį Petrą (Petrus Fru.) kaip visai įmanomą Bazelio glosos autorių šiame straipsnyje gauna papildomą pagrindimą, bet tai daroma ne iš paleografijos ar kodikologijos, o iš kokybiškai kitokios perspektyvos. Galima sakyti, kad einama iš priešingos pusės – nuo XIV amžiaus Prahos baltų.

Svarbiausias tokio atgalinio patikrinimo rezultatas liečia tuos pačius prūsus. Pasirodo, kad svarstant Bazelio glosos autorystės klausimą, mes neturime būti ribojami viduramžių studentų vaidmens, kuris kai kada, atrodo, būna hiperbolizuojamas. Studento asmuo yra akivaizdus, nereikalauja kokio nors specialaus įrodinėjimo. Kažkiek tų prūsų studijavo, ko gero, visuose tuometiniuose Europos universitetuose, todėl suprantama, kad būtent prie šio personažo iš pradžių ir buvo linkusi tyrėjų mintis.

Prahoje studentų prūsų buvo nedaug, tačiau, kaip aiškiai įrodo išlikę miestiečių sąrašai, čia egzistavo ypatinga prūsų gyventojų kategorija – grupė žmonių, kurie už ekonominių, teisinių, saugumo ir kitokių privilegijų suteikimą prisiekdavo „kentėti kartu su miestu“ (*trpėti bude s městem*). O vienas tuometinės prūsų diasporos narys, kilęs iš Karaliaučiaus Lyvenikės, buvo kaip tik vardu Petras. Jis yra tapatintinas su 1390 metais taip pat Prahoje paliudytu to paties vardo kunigu prūsu, kuris pagal savo veiklos paskirtį tikrai galėjo ir tikriausiai skleidė Dievo žodį raštu. Bet kokiu atveju trys 1382–1383 metais dokumentiškai paliudyti prūsai prahiečiai turi kitokią statusą, kuris atitinka uoliojo Petro padėtį. Dėl to nėra būtina daryti dirbtinių konstrukčių, t. y. teigti, kad rimuotas kūrėnėlis prūsų kalba į kodeksą pateko neva vokiečio tarpininko perrašytojo ranka. Pastarasis aiškinimas yra ginčytinas kodikologijos požiūriu.

Prūsų kilmės profesionalus skriptorius, gyvenantis ir dirbantis Prahoje, mums paaiškintų tas prūsų epigrafo savybes, kurios nelabai derėtų studiozų anturažui. Studento gabumą, žinoma, negalima nuvertinti. Nėra būtina tikėtis vien primityvių pėdsakų „čia buvo Jonas“ turinio, bet visų pirma lauktumėme (jeigu ne šiame, tai kitame rašytiniame paminkle) mokomojo,

aiškinamojo, dėmesį atkreipiančiojo pobūdžio pastabų bei įrašų. Žaismingas hegzametrinis kūrinėlis, formaliai ir semantiškai šliejamas prie kolofono pa-
baigos, subtiliai, harmoningai priderintas prie pagrindinio teksto ir žmogaus
figūrėlės (raštininko autoportreto?), pagaliau braižo panašumas (glosos ir pa-
grindinio teksto) liudytų ką kita.

Nuolatinųjų Prahos gyventojų prūsų atsiradimas nėra savaiminis. Jis reikalau-
ja ne tik konstatavimo, bei ir paaiškinimo, ypač dėl miestiečių prūsų gausos (tos
epochos mastu) ir dėl sutampančio laikotarpio, kai prestižinės prahiečių teisės
gaunamos. 1382–1383 metų miestiečių prūsų sluoksnį turėjo nulemti XIV am-
žiaus antrosios pusės Prahos specifika. O tuomet, Lietuvai dar nepriėmus krikš-
čionybės, tai buvo vienintelė vieta Europoje, kur įsikūrė kilmingas krikščionis
išeivis – su Karaliaučiumi glaudžiai susijęs kunigaikštis Butautas. Šio Gedimi-
naičio Prahos dvaras geriausiai pagrindžia minėtos baltų rūšies egzistavimą, o
kunigaikščio mirties data paaiškina miestiečių teisių įgijimo laiką. Atsižvelgus į
šią svarbią aplinkybę, esame pajėgūs Prahos prūsų gyvenimą sekti nuo 1365 iki
1383, o Petrą iš Lyvenikės – net iki 1390 metų. Tai su didele atsarga apima įta-
riamąjį prūsiško epigrafo atsiradimo laiką (1369–1376). Aptarnaujantys ir / ar
kunigaikščio palydos prūsai taip pat paaiškintų studentų prūsų staigų pagausėjimą,
kurį Karolio universiteto matrikulose pastebime XIV amžiaus septintajame
ir aštuntojo dešimtmečio pradžioje⁹.

Pagaliau Klementinume saugoma pergamentinė maldaknygė verčia ap-
svarstyti galimybę, kad Butauto turėta daugiau negu vienas knygų kūrėjas.
Petras iš Lyvenikės, *alias* uolusis Petras, galėjo turėti gentainių bendradarbių
ir darbuotis kartu su jais.

Į visa tai atsižvelgus, galėtų būti pajavairintas ir semantinis prūsų glosos
įprasminimas. Daugiausia buvo svarstomi studiozo pokšto ir vienuoliško
skundo kontekstai. Tačiau prūsų kūrinėlio turinį, laikantis jo Prahos lokaliza-
cijos, galima taikyti ir prie kunigaikščio dvaro, tam tikro mažo skriptoriumo
erdvės. Prūsų kolegų raštininkų ar šiaip skaitlingų baltų, matyt, buvo dau-
giau, todėl glosos tekstas galėjo atsiliiepti į tam tikrą jų kasdieninio gyvenimo
aktualiją (tarp šių asmenų galėjo turėti savo skaitytojų). Negalima atmesti ir
galimybės, kad formuluotė *thoneaw labonache thewelyse* žymi patį Kęstučio
sūnų.

⁹ Prie Butauto aplinkos baltų tikriausiai galėtų būti priskirtas ir Laisvųjų menų
fakulteto matrikulose 1375 metais kartu su Andreas de Prussia minimas Hermanus de
Riga.

THE BASEL EPIGRAM AND PRAGUE BALTS

Summary

The article refers to the results of the palaeographic and codicologic research of Jos Schaeken. If Prague localisation of the Old Prussian Basel Epigram is correct, we are able to closer identify the manuscript scribe Petrus Fru<n>. A candidate to the role of the author of the oldest Baltic text appears to be a Prussian called Petr of New Town of Königsberg which was granted municipal rights of Prague Old Town in 1382. Together with other documentarily proved Prussians, Petr from Lyvenike presents a qualitatively different milieu: not then students of Charles University but Prague's citizens probably associated with prince Butautas' Prague court.

ŠALTINIAI

Album seu matricula facultatis iuridicae Universitatis Pragensis a anno Christi 1372 usque ad annum 1418, Pragae 1834.

Gebet – sign. XVI.G.35 – Národní knihovna Oddělení rukopisů a starých tisků.

Incipit prologus in vitam domini Johannis, Pragensis archiepiscopi tercii, postea patriarche Alexandrini (148r–161v), in *Textus theologici, sermones* – sign. XVI.E.19 – Knihovna Národního muzea.

Liber decanorum Facultatis Philosophicae Universitatis Pragensis ab anno Christi 1367 usque ad annum 1585 e codice membranaceo illius aetatis nunc primum luce donatus, Pars I. Pragae 1830, Pars II. Pragae 1832.

Liber vetustissimus statutorum et aliarum memorabilium Veteris urbis Pragensis – sign. 986 – Archiv hlavního města Prahy.

LITERATŪRA

Ardoino Diego 2012a, On the current location of the Old Prussian Trace of Basel, *Baltistica* 47(2), 349–358.

Ardoino Diego 2012b, La Traccia di Basilea nel suo contesto tedesco-latino: aspetti codicologico, paleografico e filologico, in Николай Н. Казанский (ред.), *Индоевропейское языкознание и классическая филология-XVI (чтения памяти И. М. Тронского)*, Санкт-Петербург: Наука, 19–33.

Arnold Udo 1968, Der Litauer von Schondoch, in Erich Maschke (ed.), *Scriptores rerum Prussicarum* 4, Frankfurt am Main: Minerva GmbH.

Boockmann Hartmut 1971, Die preußischen Studenten an den europäischen Universitäten bis 1525, in Hans Mortensen et al. (Hrsg.), *Historisch-Geographischer Atlas des Preußenlandes* 3, Wiesbaden: F. Steiner.

Burckhardt Max, Pascal Ladner, Martin Steinmann (Hrsg.) 1977, *Katalog der datierten Handschriften in der Schweiz in lateinischer Schrift vom Anfang des Mittelalters bis 1550* 1: *Die Handschriften der Bibliotheken von Aarau, Appenzell und Basel*, Dietikon, Zurich: Urs Graf Verlag.

Dini Pietro U. 2000, *Baltų kalbos. Lyginamoji istorija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Dolch Walther 1909, *Katalog der deutschen Handschriften der K.K. Öff. und Universitätsbibliothek zu Prag* 1: *Die Handschriften bis etwa z. J. 1550*, Prag: Calve.

Emler Josef (red.) 1873, *Fontes rerum Bohemicarum* 1: *Vitae sanctorum et aliorum quorundam pietate insignium*, Praha: Nákladem Musea Království českého.

Kelle Johann 1859, Die altdeutschen Handschriften der k.k. öffentlichen und Universitätsbibliothek in Prag (Schluss), *Serapeum. Zeitschrift für Bibliothekwissenschaft, Handschriftenkunde und ältere Literatur* 5, 65–75.

Kortlandt Frederik 1998, Two Old Prussian fragments, in Alfred Bammesberger (Hrsg.), *Baltistik: Aufgaben und Methoden*, Heidelberg: C. Winter, 115–119.

Meyer Gustav, Max Burckhardt 1966, *Die mittelalterlichen Handschriften der Universitätsbibliothek Basel. Beschreibendes Verzeichnis. Abteilung B: Theologische Pergamenthandschriften* 2: *Signaturen B VIII 11 - B XI 26*, Basel: Verlag der Universitätsbibliothek.

McCluskey Stephen C., William R. Schmalstieg, Valdis J. Zeps 1975, The Basel epigram: A new minor text in Old Prussian, *General Linguistics* 15, 159–165.

Mažiulis Vytautas 1975, Seniausias baltų rašto paminklas, *Baltistica* 11(2), 125–131.

Schaeken Jos 2006, Observations on the Old Prussian Basel epigram, *International Journal of Slavic Linguistics and Poetics* 44–45, 331–342.

Schmid Wolfgang P. 1982, Jesus, ich leid, in Wolfgang Meid, Hermann Ölberg, Hans Schmeja (Hrsg.), *Sprachwissenschaft in Innsbruck. Aus Anlaß des 50jährigen Bestehens des Institutes (= Innsbrucker Beiträge zur Kulturwissenschaft 50)*, Innsbruck: Institut für Sprachwissenschaft der Universität Innsbruck, 205–208.

Ilja LEMEŠKIN

Ústav východoevropských studií

Univerzita Karlova

Nám. Jana Palacha 2

CZ-11638 Praha 1

Czech Republic

[ilja.lemeskin@ff.cuni.cz]